

RENÉ GABRIËLS

Uitbuiting

Krisis heeft zijn naam vooral te danken aan discussies die aan het eind van de jaren zeventig over de crisis van het marxisme werden gevoerd. De oprichters van het tijdschrift lieten zich bij de naamgeving inspireren door wat Althusser schreef over de etymologie van het begrip crisis. De Franse marxist wees op de medische betekenis van het begrip: een cruciale fase waarbij de patiënt zich herstelt of sterft. Wie dit medische beeld rond 1980 toepaste op het marxisme, begreep dat zijn einde nabij was.

Voor de oprichters van *Krisis* betekende het einde van het marxisme het begin van een zoektocht naar nieuwe vocabulaires die filosofen in staat zouden stellen kritisch naar de werkelijkheid te kijken. Zo werden in de eerste jaargangen van het tijdschrift de vocabulaires van onder andere de *écriture féminine*, de poststructuralisten Derrida en Foucault en de postmarxisten Baudrillard en Habermas beproefd. Wat betreft de introductie van de Franse filosofie was *Krisis* ongetwijfeld het belangrijkste filosofische tijdschrift in Nederland. In de tweede helft van de jaren tachtig kwam het de eer toe als eerste het vocabulaire van een reeks maatschappijkritische Amerikaanse filosofen te introduceren. Sommigen van hen, bijvoorbeeld Rorty, hadden weliswaar een marxistische achtergrond, maar gaven daarvan geen blijk.

Ook in de afgelopen vijftien jaar was *Krisis* een forum voor filosofen die voor hun kritische beschouwingen niet of nauwelijks een beroep deden op het marxistische vocabulaire. Ik betreur dat. Natuurlijk, een groot deel van de marxistische gereedschapskist blijft voor eeuwig onbruikbaar. Denk maar aan de dialectische methode of een begrip als meerwaarde. Betekent dit dat elk gereedschap onbruikbaar is? Is er dan geen enkel marxistisch begrip dat nog gebruikt kan worden?

Ik vind dat enkele begrippen die vroeger tot het marxistische vocabulaire behoorden opnieuw geïntroduceerd moeten worden, zij het dat de invulling ervan moet worden aangepast. Hiermee ben ik geen roepende in de woestijn, want in 2005 verschenen publicaties waarin gepleit werd voor de herinvoering van de begrippen *Verdinglichung* (Axel Honneth) en vervreemding (Rahel Jaeggi). Zelf ben ik van mening dat het begrip uitbuiting nieuw leven moet worden ingeblazen.

Hoewel het begrip uitbuiting ook in niet-marxistische vocabulaires voorkomt, is het dankzij het marxistische vocabulaire bekend geworden. Voor de meeste mensen heeft uitbuiting een negatieve connotatie. Desalniettemin is er een neutrale invulling van het begrip. In het laatste geval betekent uitbuiting simpelweg 'iets benutten'. Voor filosofen is alleen het pejoratieve gebruik van het begrip interessant. Mijn tentatieve definitie van uitbuiting luidt als volgt: een situatie waarin een individu of collectief op een onrechtvaardige wijze zo veel mogelijk voordeel haalt uit de interactie met

mensen of niet-mensen. Zo buit Burroughs-Welcome Co., een producent van de aidsremmer AZT, de benarde situatie van mensen die aan hiv lijden uit. Het is onrechtvaardig mensen met hiv en weinig geld een bedrag voor de aidsremmer te laten betalen dat ze bijna niet kunnen ophoesten.

Niet alleen mensen, maar ook niet-mensen worden uitgebuit. Het gaat dan om roofbouw op de natuur, dat wil zeggen het exploiteren van natuurlijke hulpbronnen zonder acht te slaan op de gevolgen. Dit is onrechtvaardig ten opzichte van mensen die de gevolgen ervan aan den lijve ondervinden. Het ongecontroleerd kappen van regenwouden tast sommige ecosystemen zo sterk aan dat mensen beroofd worden van de noodzakelijke voorwaarden om te (over)leven en ze gedwongen worden om te verhuizen. Deze vorm van uitbuiting kan met het marxistische vocabulaire niet adequaat aan de orde worden gesteld. Ik ga hier niet verder op in en beperk me tot een korte beschouwing over de uitbuiting van mensen.

Nieuwe slavernij

Mijn motief om opnieuw aandacht te vragen voor uitbuiting is de nieuwe slavernij. Omdat dit thema me zeer ter harte gaat, wil ik uitbuiting weer op de filosofische agenda zetten. De nieuwe slavernij is daarvan immers een stuitend voorbeeld.

Slavernij is een sociaaleconomische relatie waarbij een werkgever met het oog op persoonlijk voordeel een werknemer controleert, uitbuit en weinig of geen loon geeft. Tot in de negentiende eeuw was dat in veel landen legaal. De wet stond toe dat een persoon een ander persoon mocht bezitten. Nadat het legale bezit van andere personen verboden werd, vatte het idee post dat slavernij tot het verleden behoort. Niets is echter minder waar. Het persoonlijk verhaal van Seba, dat ik ontleen aan het indrukwekkende boek *Disposable people. New slavery in the global economy* (2000) van Kevin Bales, leert dat slavernij nog steeds niet de wereld uit is:

‘Ik groeide op bij mijn grootmoeder in Mali. Toen ik nog een klein meisje was kwam een vrouw die mijn familie kende en vroeg of ze me mee kon nemen naar Parijs om voor haar kinderen te zorgen. Ze vertelde mijn grootmoeder dat ze me op school zou doen en ik Frans zou leren. Maar eenmaal in Parijs werd ik niet naar school gestuurd en moest ik elke dag werken. In hun huis deed ik al het werk; het huis schoonmaken, het eten koken, voor de kinderen zorgen en de baby wassen en voeden. Elke dag begon ik om zeven uur in de morgen en stopte ik om elf uur in de avond. (...) In 1992 was ik eens te laat om de kinderen van school te halen; mijn bazin en haar man waren furieus, sloegen mij en gooiden mij op straat. Ik kon nergens naartoe gaan, begreep niets en dwaalde door de straten. Na een tijdje vond haar man me en nam me mee naar hun huis. Daar ontdeden ze me van mijn kleren, bonden ze mijn handen op mijn rug vast en begonnen ze me af te ranselen met een aan een bezemsteel bevestigde draad.’

Seba werd uiteindelijk bevrijd door een buurman die hoorde hoe ze geslagen werd.

Nu behoort ze gelukkig niet meer tot de ongeveer 3.000 huishoudslaven van Parijs. Niet alleen in de lichtstad, maar ook in steden als Londen, New York en Zürich verrichten jonge vrouwen onder vreselijke omstandigheden huishoudelijk werk. Volgens een voorzichtige schatting zijn er wereldwijd meer dan 27 miljoen slaven. Dat zijn meer personen dan ooit door slavenhandelaars van Afrika naar Amerika zijn verscheept.

Er kunnen diverse vormen van slavernij worden onderscheiden. Huishoudslavernij kwam al ter sprake. Ik ga nu slechts in op twee andere vormen.

De meest voorkomende vorm van slavernij is de zogenaamde schuldslavernij. Hierbij gaat het om mensen die in ruil voor het geld dat ze van een werkgever lenen arbeid verrichten. Omdat ze hun schuld en de rente zelden of nooit kunnen afbetalen, blijven ze doorgaans levenslang afhankelijk van hun werkgever. Omdat de schuld na het einde van iemands leven meestal niet is afbetaald, wordt de slavernij vaak van generatie tot generatie overgedragen. Deze vorm van slavernij treft men vooral in Pakistan en India aan. In het genoemde boek van Bales vertolkt de Indiase landarbeider Shivraj zijn situatie als volgt:

‘Net als mijn vader en grootvader heb ik hier altijd geleefd. We zijn hier altijd geweest en hebben altijd voor dezelfde heer gewerkt. Toen mijn vader stierf, moest ik zijn schulden overnemen. Dat is al bijna dertig jaar geleden. Toen hij stierf was hij de heer 1.200 rupee (ongeveer 30 euro) verschuldigd, een heleboel geld!’

Working poor

Seksslavernij is mensen tegen hun wil dwingen om in de prostitutie te gaan. Deze vorm van slavernij komt nagenoeg overal ter wereld voor. Neem Thailand. Van de ongeveer miljoen prostituees in Bangkok zijn rond 35.000 seksslaven. Siri was een van hen. Bales vertelt dat zij door haar ouders voor 50.000 baht (ongeveer 1.800 euro) verkocht werd aan een man die in haar dorp op zoek was naar mooie meisjes. Hij verkocht haar voor 100.000 baht door aan een bordeelhouder. Deze liet haar weten dat ze hem 200.000 baht schuldig was. Alleen al om de huur te kunnen betalen, moest ze maandelijks 300 mannen seksueel bevredigen.

Dat bij al deze vormen van nieuwe slavernij sprake is van uitbuiting, hoeft geen betoog. Derden hebben zich ten koste van Seba, Shivraj en Siri verrijkt. De vraag is of er buiten de nieuwe slavernij nog andere vormen van uitbuiting bestaan. Worden de *working poor* ook uitgebuit? Is er sprake van uitbuiting wanneer langdurig werklozen min of meer gedwongen worden om op straffe van het korten van hun uitkering werk te verrichten dat ze niet willen doen?

Een geheel andere vraag is of filosofen een steen kunnen bijdragen aan een kritische analyse van de uitbuiting, die uiteraard in nauwe samenwerking met antropologen, economen en sociologen moet plaatsvinden. Mijns inziens kunnen ze dat met betrekking tot drie kwesties. De eerste kwestie is conceptueel van aard, namelijk de

precisering van het begrip uitbuiting. Wat is het verschil tussen uitbuiting en onderdrukking? Is er ook nog sprake van uitbuiting wanneer de relatie tussen de ‘uitbuiters’ en degene die uitgebuit wordt tot het voordeel van de laatste strekt? Kan van uitbuiting worden gesproken wanneer degene die uitgebuit wordt vrijwillig ingaat op het aanbod van de vermeende uitbuiters?

De tweede kwestie is normatief van aard. Hierbij gaat het niet om de vraag of uitbuiting in moreel opzicht verwerpelijk is. Dat is onomstreden. Omstreden is de vraag wie verantwoordelijk is voor de uitbuiting. Lettend op die vraag is het van belang om de oorzaken van uitbuiting te onderzoeken. Wat beweegt mensen om anderen uit te buiten? Hebben u en ik de plicht om daar iets aan te doen? Moeten ondernemers en staten die verantwoordelijk zijn voor de uitbuiting voor de rechter worden gesleept?

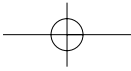
De derde kwestie is voer voor de sociale filosofie: waarom wordt uitbuiting in de media en door politici nauwelijks gethematiserd? Voor het beantwoorden van deze vraag moeten de huidige machtsverhoudingen worden geanalyseerd. Daarnaast is een analyse nodig van – om met Beck te spreken – de georganiseerde onverantwoordelijkheid: sociale structuren die ervoor zorgen dat het moeilijk is om precies na te gaan wie waarvoor verantwoordelijk is, en het in veel gevallen onmogelijk maken iemand daadwerkelijk ter verantwoording te roepen. Op grond van dergelijke sociaal filosofische analyses kan ook de vraag worden gesteld: wat te doen?

Academische winterslaap

Toen *Krisis* vijftwintig jaar geleden werd opgericht, zocht men niet alleen naar alternatieven voor het in ongenade gevallen marxistische vocabulaire. De oprichters van het blad wilden ook een einde maken aan de academische winterslaap van de Nederlandse filosofie. De irrelevante en slaapverwekkende exercities van het gros der filosofen zouden vervangen moeten worden door nieuwe vormen van filosofiebeoefening die beter aansluiten bij de uiteenlopende ervaringen uit het leven van alledag. De crisis waarvoor *Krisis* in de eerste jaren van zijn bestaan een oplossing zocht, was dus tweeledig: het tekort van het marxistische vocabulaire en de gezapigheid van de Nederlandse filosofie.

Een crisis kan zowel het beginpunt als het eindpunt van filosofisch onderzoek vormen. In het eerste geval zoekt men naar oplossingen voor bijvoorbeeld het tekort van een vocabulaire. Ik ben echter van mening dat filosofen soms bewust een crisis in het leven moeten roepen, dat wil zeggen intellectuele problemen moeten maken in plaats van oplossen, de rol van troubleshooter moeten inruilen voor die van troublemaker. In dat geval is een crisis het eindpunt van filosofisch onderzoek. Opdat het zover komt, moeten filosofen ervoor zorgen dat het overgeleverde en heersende gedachtegoed op het spel komt te staan.

Een crisis creëren kan heel vruchtbaar zijn. Daarom staat *Krisis* voor mij persoonlijk ook niet alleen voor het oplossen van een crisis, maar ook, indien nodig, voor het bewerkstelligen van een crisis, voor het openbreken van het heersende discours door

provocaties en het stellen van lastige vragen. Zo komt er misschien een einde aan de academische winterslaap waar de Nederlandse filosofie door de opheffing van de Centrale Interfaculteit en de toenemende disciplinerende door NWO weer in terecht is gekomen. Eén andere manier om dat te doen is prikkelende begrippen op een vernuftige manier aan de vergetelheid ontrukken. Om te beginnen het begrip uitbuiting.

